

CAP. XI

ISTORICUL CHESTIEI RURALE.

Inființarea șărbirei. Originea raporturilor dintre boieri¹ și țărani, se urcă pentru țările romine, Moldova și Țara Românească, cel puțin la descălecare. Totuși nu ne vom urca așa de sus cu istoricul acestor raporturi, de oare ce începuturile lor sunt nelămurite încă, și pe de altă parte ele nu sunt neapărate pentru limpezirea chestiunii dezbătute între cele două clase. Ori care ar fi originea proprietății mari și a celei mici, în Țara Românească și în Moldova,² este netăgăduit că de la o vreme aceste două forme de stăpânire a pământului se găsesc coexistine pe întinderea țărilor romine. Odată cu ele se

---

1. Intrebuițăm acest termen în loc de acel de proprietari pentru vremile mai vechi. Indreptățirea lui se vede din acel de *boieresc* cu care se însămnă îndatorirea denumită mai tirziu cu cuvintul de *clacă*. Razășii nu puteau cere de la țărani munca în natură, ci numai o prestație bănească. Boierescul îl puteau cere numai boierii. Hrisovul lui Gr. Ghica din 1766 spune că: „în satele razășești, de se vor afla săteni fără de moșie, să nu se supere cu lucrul, ci să dee bani“.

2. Asupra acestei chestiuni vezi *Istoria Romînilor în Dacia Traiană* II, 1889 p. 52; Ioan Nădejde, *Iarăși formarea marelui proprietăți la noi* în *Revista Literatura și Știința* a D-lui C. Dobrogeanu-Gherea, 1894. Buc. p. 29 R. Rossetti, *Clasele agricole din Moldova în Revista nouă* a D-lui Hasdeu I, 1888, p. 468; Ioan Nădejde, *Originea dreptului consuetudinar romin* în *Noua Revistă romină* a d-lui Rădulescu Motru, No. 3, 1900.

arata și întâile începuturi de relațiuni între acei ce le stăpineaŭ.

Pe lângă moșneni și răzăși adevă țărani cu proprietățile lor și care nu erau în nici o legătură de atîrnare cu marii proprietari, se ivesc foarte de timpuriu și țărani supuși, ale căror sate fusese luate de domnul în stăpînire și apoi fusese dăruite de ei la boieri și mănăstiri, saŭ păstrate pentru a sluji la viitoare daruri.

Nu este de primit părerea lui N. Bălcescu, că „pămînturile domnești ar fi fost locurile de pustiŭ, adevă acele ce nu se stăpineaŭ de nimene din nepomenit veac, braniștile domnești și locurile târgurilor“.³ Moșiile domnești, și deci și acele boierești și mănăstirești, provenite din dăruirile domnilor, erau cele mai multe, pămînturi așazate și locuite. Această împrejurare se vede întăi din terminul de *sat* (slavonește: *selo*) întrebuițat de documente, pentru însamnarea pămîntului dăruit. Acest termin însamnă astăzi o așazare omenească, și se deosebește de pămîntul ce-l încunjură care se numește moșie, pe cînd, în vremuri mai vechi, sub numele de sat se întălegea și una și alta. Cînd domnul dăruia un loc pustiŭ, se arăta acuma lucrul, spunîndu-se că l'a dat cutăruia „pentru ca să-și așeze acolo un sat“,⁴ adevă să descălece pe el o așazare de oameni. Apoi se vede, din numele unor sate dăruite, că ele trebuiau să fie locuite: Vinătoriŭ, Vornicenŭ, Bisericenŭ.⁵ Unele documente arată apoi, că domniŭ da-

3. *Starea muncitorilor plugari în Magazinul istoric pentru Dacia* II, p. 232.

4. Doc. de la Petru Rareș, 1535; *Arhiva istorică*, I, 1, p. 83. Petru Șchiopul, 1586; *Uricarul IV*, p. 254. Că sat însamna și moșie, se vede de pe aceea, că documentele vorbesc de *hotarele satului*: 1442; *Arh. ist.*, I, 1, p. 176. 1409 și 1488; Wickenhauser, *Moldavitza*, p. 55 și 76.

5. Doc. de la A. Lăpușneanu, 1559; *Arh. ist.*, I, 1, p. 119. C. Movilă, 1608; *Idem*, I, 1, p. 78.

ruesc unor boierii sate, „în care se află casele lor“.⁶ Alte documente vorbesc de sate, unde fusese juzi sau valamanii sau kneji, anumite persoane.⁷ În sfârșit alte documente arată chiar lămurit că acele sate, dăruite din pământurile domnești, erau locuite, vorbind de casele din acele sate, sau scutind pe locuitorii lor de oare care sarcini.⁸

Acești țărani supuși domnului, sau prin dăruire boierilor sau mănăștirilor, trebuiau să fie în o condiție inferioară satelor libere de moșnenii sau de răzeși. În ce consta această inferioritate? Față cu domnia nu era altă deosebire, decât că din satele libere se recrutați călărașii, grosul călărimei, acareia parte mai aleasă erau boierii sau curlenii; iar din cele supuse, pedestrima sau dorobanții.⁹ În privirea dărilor, și răzașii și țăraniii supuși erau îndatoriiți a plăti birul,¹⁰ de care dare boierii erau scutiți. Deosebirea ce mare între satele răzașești și acele supuse era în raportul locuitorilor acestor din urmă către stăpînii lor.

Documentele cunoscute nu ne învoesc însă a expune, pentru timpurile vechi, care erau îndatoririle țărănilor supuși către acei în a căror supușie intrase.

6. Documente de la Alexandru cel Bun, 1419, 1428, 1429; *Arh. ist.*, I, 1, p. 110, 121. *Uricarul*, II, p. 248.

7. Doc. de la Alexandru cel Bun, 1421: „satul Tuciuropa unde a fost vatamanul Ghermani“; Ulianitzki, *Materială* p. 27. 1427: „satul Dobrinii pe Homora unde a fost vataman Minco“; Wickenhauser, *Geschichte des Klosters Homor, St. Onufri, Horodnik und Petrauz*, p. 83. Stefan vodă, 1434; Ulianitzki, p. 42. Ilie și Stefan, 1438: „uu sat pe drumul mare la gura Horodacului unde a fost Kneaz Mihail; Wickenhauser, *Bohotin I.* p. 65. Petru Vodă, 1455; Ulianitzki, p. 84. (Comp. Radu Rossetti, *Despre clas-le agricole din Moldova în Revista nouă a d-lui Hasdeu I*, 1888, p. 474). Stefan cel Mare, 1471: „satul Docan unde a fost juzi Balos și Danciul; *Academia Romina*, Pergament No. 138. 1487; *Ibid.*, Perg. No. 12.

8. Doc. din 1443 și 1458; Ulianitzki, p. 61 și 95.

9. A supra acestei chestiunii vezi *Istoria Romînilor din Dacia traiană*, II, p. 428.

10. Doc. vorbesc despre „megieșii (adecă răzeșii) de bir“. Vezi *Ist. Romînilor din Dacia traiană*, V, p. 683.

Pentru a le afla, vom procede în chipul următor ; Vom studia condiția acestor locuitori în vremile mai noue, cînd îndatoririle lor, mai grele decît la început, sunt cunoscute, și apoi scoțind elementele îngreuietoare adăose cu timpul, care iar sunt cunoscute, ceea ce va rămînea va constitui starea țărănilor supuși la începutul intrării lor în atîrnarea de niște stăpîni.

Cu timpul țărăni supuși încep a fi împedecați de a se strămuta de pe moșia pe care locuiau, și dacă fugiau erau prinși și readuși cu sila pe ea. Acești țărani ce nu mai aveau facultatea liberei strămutări se numesc, în Țara Românească *rumîni*, iar în Moldova *vecini*.¹¹ Cînd s'a introdus această răstringere a libertății lor, nu se poate preciza. Cu nedreptul ea se atribue lui Mihai Viteazul.¹² Eroul muntean nu făcu de cit a consfinți, silit de împrejurări, fără de legea înrădăcinată prin timp și care începuse a lua caracterul unui drept. Se constată din un document de la Radu Mihnea, din 1613, existența șar-birei în Muntenie încă de mai înainte de Mihai Viteazul (1593—1601), de oare ce documentul vorbește de niște rumîni fugiți din vremea tatălui lui Radu Voevodul Mihnea (1575—1583 întăia lui domnie saŭ 1585—1591 adoua¹³) Un alt document de la Alexandru II, tatul lui Mihnea, care document pomenește

---

11. Asupra originii acestor denumiri vezi *Istoria Romînilor din Dacia traiană*, II, p. 52. Aici nu ne ocupăm nici de originea vecinilor și a rumînilor, precum nu ne am ocupat de aceea a proprietății mari și mici. Ceea ce ne interesează este numai raportul între proprietari și muncitorii plugari.

12. N. Bălcescu, *Despre starea sociala a muncitorilor plugari*, în *Mag. istoric*, II, p. 237. A. Papadopol-Callimah în *Convorbiri literare* XXI, p. 7.

13. Doc. din 1613 ; *Mag. ist.*, II, p. 277.

despre vinderea unui rumin, urcă aflarea aşazămintului rumăniei în 1572.¹⁴

Că acest drept de a urmări pe vecinul fugit, era o fără de lege consfinţită prin timp şi că deci ea nu exista de la început, se vede de pe aceea că el se prescriea, dacă nu era pus în lucrare în un timp oare-care, şi atunci şărbul nu mai putea fi readus la locul de unde se îndepărtase.¹⁵

Sunt unele documente mai tirzii care ne lasă a întrevedea, cum s'a întrodus obiceiul de a se da la urmă şărbii ce fugiau de pe o moşie. Birul se lua de la sate cu toptanul, iar locuitorii lor îl împărţiau între ei prin cislă. Dacă se întâmpla ca unii locuitorii să fugă, spre a se subtrage de la bir, fuga lor îngreua pe ceilalţi. Se înţelege deci interesul celor aveaŭ atit ei cit şi statul, de a readuce pe indivizii fugiţi la vetrele lor. Iată pentru ce găsim un document de la Mateiu Basarab care ordonă „să se prindă oamenii fugari şi să se ducă la sileştile lor, ca să dee birul“.¹⁶ Fiind că proprietarii plătiaŭ adese ori

14. Doc. din 1572; *Academia romăna* XXIX, 334. După notiţele conţinute în nişte documente mai noue din 1654 şi 1668, (*Condicta man. Sneafov*, p. 33 şi *cond. măn. Dealul*, p. 33), aşazămintul rumăniei s'ar urea mult mai timpuriu; după cel d'intăi, pe timpul lui Basarab din 1400, Dan 1429 şi Vlad 1441: „in puterea unor acte scrise şi pecetluite şi întărite cu mare blăstăm, cum că sunt date de acei domni din vechine ca să fie vecini sf. mănăstirii“; după cel de al doile: „aceşti rumăni sunt daţi mănăstirei de Radu Vodă cel Bun din 1500“. Această mcare a aşazămintului rumăniei așa de sus, trebuie înţăleasă, că acele sate fusese dăruite mănăstirilor încă din acele vremuri vechi; dar locuitorii lor nu erau de pe atunci rumin, adecă fără voie de a se muta, ci li s'a aplicat numai denumirea condiţiei lor posteroare, pe cind s'a redactat documentele.

15. Răstimpul prescripţiei nu este însă determinat. Vezi mai multe doc.: Stefan Tomşa 1622 în Melchisedek, *Cron. Romănuŭ*, I, p. 243. Barnovski, 1628; *Arh. ist.*, I, 1, p. 175. Mateiu Basarab, 1633; Aricescu, *Istoria Cimpulunguluŭ* I, p. 176. Duca vodă, 1670; Ureche, *Miron Costin*, I, p. 123. Un document de peste munţi din 1497, fixază terminul la 10 ani; *Revista Transilvania*, V (1873), p. 42.

16. Doc. din 1648; *Acad. Rom.*, XI, 25. Un alt doc. de la Vasile Lupu 1634, spune: „iar care vecin nu va vrea să asculte şi va fugi cum s'aŭ învăţat şi nu vor vrea să plătească cislă, să aibă a-l lega şi la domnia mea să-l aducă“; *A. R.*, XLII, 82.

birul pentru oamenii lor, apoi și ei aveau interes de a readuce pe șarbi la moșiile lor, interes ce era încă adaos, prin acel al muncii ce erau îndatoriți a le face șarbi.¹⁷

Șarbi mai erau datori se lucreze la stăpînii lor, la început, cum spun documentele, „fără soroc“,¹⁸ adică după cît voia stăpînul; mai tîrziu li se pune un nart de 24 de zile pe an, nart ce se prefăcu, după cum vom vedea mai la vale. Ei mai erau îndatoriți a da dijma din produsele recoltate pe ogoarele lor proprii.¹⁹ Cu timpul însă rumîni și vecinii începură să fie amestecați cu robii Țigani. Se calcă obiceiul pămîntului care indatora pe vecin să lucreze, numai un singur barbat de la casa omului, pe an, zilele legiuite și anume numai la munca cîmpului. De la o vreme se scoteau toți barbații chiar la slujbe de rînd, și femeile de asemenea erau îndatorite a sluji ca Țigancile. Apoi, tot după obiceiul vechiu, nu era iertat „a se vinde vecinii, sau a se despărți cu împărțală, sau a ne da în foi de zestre pe frați, sau a se muta dintr'un sat în altul, sau a se schimba numai oameni fără de moșie, sau pe copii a-i despărți de părinți“.²⁰ Toate aceste erau

17. Un doc. de la Gaspar Gratiani 1620 spune că „fugind de cislă doi vecini, domnul dă drept proprietarului să-i caute și să-i iee înapoi“; *A. R.*, XLI, 87.

18. Doc. din 1775 în *Mag. ist.*, II, p. 296.

19. Doc. de la Antonie Ruset, 1677: „vecinii din satul Ciorbești să aibă a lucra în toate lunile cu toții într'o lună cite 2 zile peste toți anii călugărilor de Birnova și să mai iee călugării și zeciuială din tot venitul lor“; *A. R.*, Manuscripte 1, p. 2. Mateiu Basarab, 1633; „dijma de la toți rumîni“; *A. R.*, Manuser. 500, p. 60. Const. Mavrocordat 1745; *A. R.*, Mau. 260, p. 74.

20. *Act pentru deosebirea vecinilor în Moldova 1749*; *Mag. ist.*, II, p. 288 și *Arhiva rom.* a lui Cogălniceanu I, p. 126. Atît de mult se amestecase cu timpul vecinii cu Țiganii, că obiceiul pămîntului găsi de nevoie a-i deosebi în formalități, de oare ce starea lor era aproape aceeași. Așa hotăririle pentru vecini erau contrasemnate de vel logofet, iar acele pentru Țigani de hatman. Doc. din 1723; *Arhiva sf. Spiridon din Iași: Documentele Grigore Carp, moșia Țiganiș*, IV, 64.

fără de legi introduse de vremuri precum și aceea, că în cazul când vecinii se refuzaū a face slujbele orînduite, „stăpînii lor să-i bată ca pe niște vecini“.²¹

Starea legiuită a șarbului era după cum o dă așazămîntul lui Const. Mavrocordat, că „vecinul rob nu este, nici se stăpînește cu numele de robie,²² ci vecinul este satean megieș fără de moșie; atîta numai că din sat nu are voie să iasă și de unde va ieși să se dee la urmă, și cînd s'a vinde moșia, oamenii să nu se vîndă, ci ca niște săteni ai satelor, în sat să rămîna, făcînd slujba obicinuită; însă și slujba să o facă cu nart, 24 de zile într'un an la ce lucru se vor pune, și dijma să-și dee“.

Dacă scoatem și împiedecarea de strămutare care nu exista în vremile vechi, atunci avem condiția țaranilor supuși ai satelor dăruite de domni, boierilor și mănăstirilor, în cele d'întăi timpuri ale istoriei țarilor romîne. Ei erau îndatoriți a lucra fără soroc stăpînului lor și auume la cîmp, cite un barbat de casă și să dee dijma din produsele lor proprii. Cînd moșia era vîndută ei treceau cîtră noul stăpîn. Nu puteau fi cu nici un preț rupti și deslipiți de pe pămîntul ce-l locuiaū și cultivaū; *nu se puteau schimba vecinii fără de moșii*, cum spune așazămîntul lui Mavrocordat.

Ce înșamna acest de pe urmă drept al vecinilor

21. Stefan Vodă 1612; *A. R.*, XLI, 29.

22. Sunt documente care numesc pe rumin sau vecin *rob*: Așa Matei Basarab, 1658 poruncește lui Stamate, să dee voie lui popa Toma din Voinești, să răscumpere din rumănie pe vărul său Lateu, „care i este singe, decit să-l cumperi tu și să-ți fie rob“; *A. R.*, XLIV, 46. Un doc. din 1746, declară niște preoți miutuiți de rumănie, „de oare ce cel ce se preoțește nu se poate să mai fie rob“, *A. R., Cond. măn. Arnota*, p. 86. Unul din 1707 arată că s'a făcut schimb doi rumîni Alexă și Stan, dînd cap pentru cap un Țigan și o Țigancă. (Schimb decî de *vecini pentru robi*, priviți ca în aceeași stare); *A. R.*, LXVIII, 152.

al căruia calcare, același așazămînt îl declara că „nu este cu cale?”

El înșămna că vecinul și rumînul, prin intrarea lui în acea stare (cu atît mai mult decî țaranul supus) nu-și pierdea proprietatea asupra peticului său de pămînt, ci-și înstrăina numai o parte din libertatea lui, îndatorindu-se a munci stăpînului un număr de zile pe an, a-î da dijmă din recoltele culese pe bucata lui de pămînt și, mai tîrziu, după întemeierea șărbirei, a nu se îndepărta din satul în care trăia. Atita tot însă. *Dreptul său de proprietate asupra moșioarei lui nu-l perdea prin ajungerea lui în stare de țaran supus său, mai tîrziu de vecin său rumîn.* Numai așa se poate explica dreptul său de a nu putea fi deslipit de moșia pe care trăia.

Să dovedim această prea înșămnată împrejurare care îndreptățește principiul pus de Cogălniceanu în fruntea legii rurale din 1864, că „sătenii clăcași *sunt și rămîn proprietari*, pe locurile supuse stăpînirii lor, în întinderea ce se hotărește prin legile în ființă“, și nimicește părerea protivnică că sătenii ar fi numai niște chiriași ai pămîntului proprietarilor, al căruia chirie, ei o plătesc în muncă în loc de bani, nimicînd decî și urmările acestui principiu: deslegarea chestiei rurale prin libertatea brațelor și a proprietății.

Sunt numeroase documentele care constată, că atunci cînd un țaran se vindea rumîn sau vecin unui proprietar mare, el trecea în acea stare cu feciorii lui *și cu toată moșia lui*, ceea ce înșămna că el îi supunea persoana, familia *și moșia lui* cu titlul de rumănie, dar că pămîntul lui, prin actul încheiet, nu dispărea în moșia proprietarului.

Așa prin un zapis din 1610, unul Tudor din Voi-nești arată, „cum să se știe cum sunt datorii jupî-nului Mihal cu aspri 7700 și îi sunt datorii de atita vreme, de sunt de 8 ani de cînd îi sunt datorii a-

cești aspri și mi aū pus zi de multe ori și acum iar m-am rugat de mi aū pus ziua de sfeti Dimitrie să-i plătesc asprii la zi; iar să nu i voi putea plăti asprii la zi, *iar eū să-î fiū rumîn cu feciorii mei și cu toată moșia mea*". Prin un act din 1619 se vind 10 delniți de pămînt Mirzii paharniculuī; *iar rumîniū care vor fi pe acele delniți*, să aibă a-î trage ca să-î fi rumîni". Un altul din 1620 constată, că „s'a vindut Stoica Zopa cu feciorii lui și cu toată ocina lui să-î fie rumîn". În 1622, Dragomir a fost vindut rumîn lui Stoichița Vistiernicul, *cu ocină cu tot*". Un document din 1624 vorbește de niște „rumîni de moșie din Hohnești;“ unul din 1626 de „rumîni de moșie din Lungi". Un altul din 1628, glăsuiește: „pentru că noi acești moșneni ai satului Polovineț fost-am toți megieși pre ocinele noastre; însă după aceea venit-am cu toții la jupînul Necula vistier de ne-am vindut rumîni noi și feciorii noștri și toate moșiile noastre". Prin un zapis din 1619, „Melea din Pologaci se vinde ca rumîn cu toată moșia lui aceluiași Necula Vistier". Un document din 1643 arată că Mateiū Basarab întărește lui Stroia vistier mai multe cumpărături de rumîni: „Stanciul cu partea lui de moșie din Rascaieți, Dragomir din Potlogi cu feciorii lui și cu moșia lui de peste tot hotarul, Voicu și cu fratele său Stroia și cu feciorii lui și cu părțile lor de moșii cîte se vor alege, pentru că s'aū vindut ei megieși rumîni lui Stroia". Un document din 1645 arată că acelaș domn întărește lui „Preda și Udrea, logofeți, pe mai mulți oameni din Dăești ca să le fie rumîni cu feciorii lor și cu părțile lor de moșie, pentru că plătise darea în locul lor". Un document din 1699 constată, că „satul Hurezul fiind mai dinainte vreme rumîn de moșie at Buzేశtilor și ei răscurpărîndu-se de rumănie de la stăpîniū lor de la Buzేశti cu toate părțile lor de moșie și fiind niște

oamenii judeci și slobozi, sculatu-s'au și de a lor buna voie s'au vîndut rumîni lui Dumitru Chiurci-bașa *cu toate părțile lor de moșie*". Cînd acești rumîni se rîscumpără, ei își reiaș moșile lor ale *căror stăpînire deosebită nu o pierduse și tot cu ele se vînd din nou rumîni lui Chiurcibașa*. În sfîrșit să mai cităm un document interesant, din nenumăratele pe care le-am putea înșira, în care se vîd că se substituie ca noțiunii identice *rumînul și delnița lni*. Documentul este din 1572 și prin el Alexandru Voivod „dă lui Lazăr să-i fie lui *un rumîn Stan* al lui Mogoș pe care l'au cumpărat de la Stanciul drept 4000 de aspri, și a vîndut Stanciul mai *sus zisa delnița* (adecă vra să zică pe rumîn, substituind un cuvînt celuilalt) lui Stan din Stefănești".²³

Cînd rumînii și vecinii se rescumpărau din starea lor de șărbire, se întrebuișta tot deauna formula „rîscumpărîndu-se de rumănie de la stăpîinii lor, *cu toate părțile lor de moșie*”,²⁴ dovadă că de și ei căzuse în șărbire, păstrase proprietatea pămîntului lor pe care-l redobîndeau îndărăpt, liber de ori-ce sarcină. Cînd se întimpla să se rîscumpere rumînul său vecinul numai pentru capul lui, fără de moșie, se însămna aceasta, ca o excepție, anume în document.²⁵

Mai de samă este însă împrejurarea că atunci cînd o față vindea unei alteia un rumîn sau un vecin, tot deauna se specifica, că el era vîndut *cu toată mo-*

23. Vezi documentele reproduse: 1610 *Arhiva istorică*, I, 1, p. 8. 1619; *Academia romînă, Documente, pachet XLI*, No. 82. 1620; *Ibid.*, XXLIH, 209. 1622; *Ibid.*, XLI, 102. 1624; *Ibid.*, XXXIII, 197. 1626; *Ibid.*, LVIII, 17. 1628; *Ibid.*, XXXI, 140. 1629; *Ibid.*, XXXI, 140. 1643; *Ibid.*, XXIX, 39. 1645; *Condica de documente la Arhiva statului*, II, 5, p. 4. 1699; *Condica logofetiei lui Brancovanu*, (needită la Arh. statului), p. 103; 1572; *Acad. rom.*, XXIX, 334.

24. Documentul din 1669, în *Condica logofetiei lui Brancovanu*, p. 83. Mai vezi: 1638; *Acad. rom.*, LXVIII, 125.

25. Document din 1658; *Condica logofetiei lui Brancovanu*, p. 268. Mai vezi 1694; p. 82. 1703; p. 694. 1703; p. 742. 1746; *Acad. rom.*, *Condica mănăstirei Arnota*, p. 86. 1645; *Acad. rom.*, XV, 17.

șia lui. Așa un document din 1635 arată că unul Vasile din Rătivoești vinde lui Stroia logofatul un rumîn Cristea Smăcioc din Ștefănești, cu feciorii lui și cu delnița lui din Ștefănești drept 9000 de bani. Prin un zapis din 1618, unul Marcu Armașul ot Dragotești vinde jupînului Hrizca vornicul „un rumîn al său din Gemenele anume Sava, cu delnița lui, cîtă se va alege partea lui, din cîmp, din pădure, din apă, din șăzutul satului, de preste tot hotarul, cîtă se va alege partea lui de ocină.” Const. Brancovanu prin un hrisov al său din 1692, arată că Petru Căpațină și cu ceata lui s’au vîndut rumînii cu toate moșiile lor, reposatului Mateiș Vodă drept 80 de galbeni ungurești; iar după aceia reposatul Mateiș Vodă, i-a fost dat sfintei mănăstiri Strehaia cu toate moșiile lor. Constantin Brancovanu, întărește și el această danie, dînd mănăstirei Strehaia, pe acei rumîni cu toate moșiile lor, fie-care cît avea“.²⁶

Tot așa într’o judecată dintre doi boieri, Radu Leon hotărăște în 1668, „cum se ție boierul Pătrașcu pe Bănuț rumînul cu feciorii lui și cu partea lui de moșie cîtă se va alege“.²⁷ Prin acte de bună voie, pre cît și prin judecați rumînul său vecinul trecea la cumpărător sau la cîștigător, împreună cu pămîntul lui de haștină, *dovadă învîderată că legătura între om și pămînt nu se stîngea prin căderea lui în rîndul șărbilor.*

Maî mult încă: se constată că șărbii nu pierdeau chiar dreptul de a avea, pe lîngă proprietățile lor inchinate stăpînilor, și altele libere. Așa un document din 1648 arată pe Cristea, rumînul jupînului Stroia, vînzînd o vie proprie a lui unui altui boier,

26. 1635; *Acad. rom.*, XXIX, 29. 1618; *Arh. ist.*, I, 1, p. 23. 1692; Condica lui *Brancovanu*, p. 202.

27. 1668; *Acad. rom.*, LXX, 14.

Iordache vistierul,²⁸ vie ce după cît se vede nu fusese supusă în rumînie odată cu deînița lui, căci alt felîu cum ar fi putut rumînul unui boier să vîndă o vie a lui unui altui boier?

Cît de deștept era simțimîntul în rumîni, că ei păstrase dreptul de a avea proprietăți, se constată din faptul, că niște rumîni pretind a poseda niște mori pe Bogdănești, moșie a mănăstirei Arnota. Egumenul pune să strice morile. Rumîni se jăluiesc. Comisia de judecată rînduită hotărăște, „că nu s-a căzut să facă mori pe moșia mănăstirei, *fiind rumîni*; ca se întoarcă egumenul cheltuiala acestor mori și să rămînă ele pe sama mănăstirei“.²⁹ Alt document arată pe niște rumîni slobozi și fără de moși, avînd niște vii. Judecata hotărăște ca să aibă treabă numai cu vița, iar pămîntul să fie al mănăstirei.³⁰ Din faptul că în veacul de mai înainte (anul 1648) șărbii puteau poseda vii, deci și mori, iar că acum li se tăgăduiesc asemenea drepturi, dar totuși li se recunoaște cel puțin dreptul la proprietatea viței, reiesă într'un chip inviderat, că obiceiul mai vechi le recunoștea deplinul drept de proprietate, asupra altor proprietăți ale lor de cît acele închinat în rumînie, care drept se tot îngustă, cu cît se înrautăți soarta șărbilor.

Conform cu această legătura a vecinului cu moșia lui, se hotărăște, cînd e vorba de stăpînirea asupra unor vecini slobozi fără de moși, că ei aparțin aceluî sat unde *și-au avut rădăcina*, adică unde au avut pămînt. Așa Neculai Mavrocordat judecă pricina dintre Partenie episcopul Romanului și jupînul Prodan de la niște vecini, și dă pe aceștia episco-

28. *Acad. rom.*, XXIX, 260.

29. 1740; *Acad. rom.*, *Condica măn. Arnota*, p. 85.

30. 1732; *Acad. rom.*, Manuscript 500, p. 77.

pului, pentru că i-au adevărit că sunt „din rădăcina lor, din părinții lor, vecinii din Levensent; că ei numai s'au șăzut în satul lui Prodan, Itițcani și aiure printr' alte sate pe unde au putut”.³¹ Cînd era să se arăte un vecin de unde este, îi se căuta unde-și avuse *vatra casei*.³² Cînd vecinii prin abuz erau strămutați în alte sate, *unde nu-și avuse moșia*, ei se jăluiau că nu pot răspunde cîsla; de unde se vede, că răspunderea birului era legată de proprietatea șarbului asupra pămîntului lui, cauză și pentru care precum am văzut, cînd vecinii la rîndul lor, fugiau de pe moșiile lor, erau readuși cu deasila, spre a-și plăti birul.³³

Așa fiind lucrurile, și șarbul păstrînd dreptul de proprietate pe bucata lui de pămînt, cu toate că-și îngustase sfera libertății lui, înțălegem răstringerea pusă de obiceiul pămîntului, că *vecinii săi ruminii nu puteau fi vînduți de cît odată cu delnița lor*; ba prin o simțire de reținere creștinească, actul pentru desrobirea vecinilor din Moldova, spune chiar că trecerea stăpînirii vecinilor cătră altă față nu era o vînzare a lor, ci că atuncî cînd se vînde moșia, *oamenii să nu se vînză, ci ca niște sătenii ai satelor, în sat să rămie, făcînd slujba obicinuită*.³⁴

31. 1712; *Acad. rom.*, LXV, 26.

32. 1610; *Ibid.*, XI, 164.

33. 1645; *Ibid.*, XXXIII, 144.

34. *Mag. ist.*, II, p. 290. Părerea d-lui Radu Rossetti, *Despre clasele agricole din Moldova în Revista nouă* a d-lui Hasdeu, I, 1888, p. 470, că țărani ar fi fost numai uzufructuarii locurilor cultivate de ei, nu se poate susținea față cu dovezile din text. Părerea d-sale se întemeiază nu pe fapte, ci pe un argument, că „dacă domnul dăruia acel sat cu tot hotarul, sau întăria posesiunea aceluia sat cu tot hotarul unei a treia persoane, este evident că acei țărani nu puteau fi proprietari pe pămîntul pe care să hrăniau”. Noi nu videm evidența argumentului. Apoi în Istorie nu se stabilesc fapte pe argumentări, decît ca i-poteze. Adevărul istoric trebuie în tot deauna să fie răzămăt pe dovezî documentale. Vezi asupra acestei chestiuni, studiul nostru *L'hy-*

Pierderea dreptului de proprietate. Paralel cu aceste împrejurări care învederează conștiința unui drept de proprietate al săteanului, asupra pământului pe care se hrănia, se ivesc alte serii de fapte care trebuiau să întunece această conștiință, dacă nu în mintea celor mici ce nu puteau uita că fusese proprietari, de sigur însă în mintea celor mari, care aveau chiar interes a scurta memoria unei așa stări de lucruri. Incetul cu încetul ideea că țărani erau proprietarii fărâmi de pământ, din care își trăgeau traiul, fu înlocuită cu aceea că ei erau numai niște muncitori ce se hrăneau pe pământurile proprietarilor. De la această concepțiune până la aceea de a privi pe locuitori drept chiriași, cu chiria plătită în muncă, nu era de cit un pas, și acest pas fu făcut, mai ales ca răspuns la revendicările necontentit crescătoare ale țărănilor, revendicări făcute nu e vorba, nu atita de ei, cit de alții în numele lor.

Trebue să cercetăm, cum s'a putut îndeplini această strămutare a ideilor care a ajuns, la sfârșit, a desbrăca în teorie, aproape întreaga clasă agricolă, temelia materială a existenței poporului român și păstrătoarea neconștiută a comoarei sale intelectuale, de împărtășirea la stăpînirea pământului. Nu e vorba de a învinui, cum se face de obicei, pe boieri de hrăpire, de nesățioasă lăcomie și de a prezenta pe țărani ca jărlă acestui nesaț al clasei mai puternice, ci de a înțalege cum a fost lucrul cu putință; căci atita este menirea istoriei, de a expune și explica desfășurarea trecutului—problemă de sigur din cele mai grele și care ajunge fără tagadă pentru a umplea vastul privaz al unei științi.

---

pothèse dans l'histoire, comunicare făcută la congresul din Paris 1900. *Annales internationales d'histoire, I-ère Section, Histoire comparée*, Paris, 1901, p. 39.

Inceputul strămutării ideei de proprietate a șarbului asupra petecului său de moșie provine din fără de legea de a se vinde șarbiul fără moșiile lor, sau moșiile fără șarbi, rămânând aceștia lipsiți de pământ. Așa un zapis din 1628 arată, că unul Andreiș a vîndut lui Vlad vistierul doi rumîni, Goran și Dumitru, drept 3400 de bani. „Acești rumîni fost-au de moșie din Copăcenî. Ocini cite au fost avut în acel sat, fost-am vîndut mai dinainte vreme tot dumnealui; iar rumîniî mai sus scriși fostu-i-am lasat mie (deslipiți decî de pămînturile lor); iar acum ajunsu-m-a nevoia și vîndutu-i-am dumnealui, ca să meargă la moșia lor iar la Copăcenî“.³⁵ Dacă însă acei rumîni se întorceau la pămînturile de pe care fusese rîpiți, în alte împrejurări deslipirea se făcea pentru totdeauna. Așa alt document arată, că Dumitrașcu Clucerul vinduse lui Mateiș Basarab niște rumîni, *însă numai capetele lor, fără de moși*;³⁶ de asemenea boierul Manta ot Dolgopol vinde lui Stoica un rumîn Petre, fără feciorul său Ifrim, însă cu delnița lui.³⁷ Ifrim decî rămîne la Dolgopol rumîn fără moșie. În catastihul moșiilor lui Iordache Ruseș, se spune între altele, că Neculai Costin i vînduse 5 vecinî, fără să se arăte vre o moșie pe care ei ar fi stat.³⁸ De asemenea Stanciul postelnicul cumpără o parte din Brăești de la Dumitru, însă numai vecinî fără de ocini.³⁹ Aici avem o vînzare numai de oament, fără moșiile pe care stăteau, iar de altă parte un document din 1651 ne spune, că „megieșii din Barboșii de jos, județul Ilfov vînd mănăstirei Caldărușanî ocina lor, 1940 de stinjenî, drept 194 de

35. 1628; *Acad. Rom.*, XLII, 43.

36. 1638; *Ibid.*, Manuscript, 500, p. 17.

37. 1640; *Ibid.*, XXIX, 35.

38. 1732; *Ibid.*, XVIII, 89.

39. 1633; *Ibid.*, XXXI, 130.

ughii, fără de rumîni“,⁴⁰ păstrînd pe aceştia, spre a-i vinde mai tîrziu cu alt preţ. În ambele cazuri însă vedem repetîndu-se ruperea şărbilor de pe moşile lor.

La acelaş rezultat conduceau alte împrejurări, prin care se aducea ruminilor o favoare. Anume se întîmpla adese ori, că un proprietar ierta de şărbire pe vecin său pe rumîn, *însă numai pentru capul lui, fără de moşie*, de sigur fapta miloasă, dar care avea de efect a arunca pe vecin în voia soartei. Astfeliu Neacşa Logofeteasa iartă de rumănie pe toţi rumînii din Goleşti, să fie în pace, pentru sufletul repositului părintelui ei Iani postelnicul; iar ocina pămîntului o dă fiului ei Radu logofăt Dudescu.⁴¹ În 1720 găsim pe Anica Vorniceasa vînzînd $\frac{1}{2}$ din Pomirila lui Dumitru Macri, încă fără vecini, căci pe vecini i-a iertat,⁴² bine înţales numai pentru capetele lor, fără de moşii.

În aceeaşi stare cădea şărbul, cînd dorinţa lui de libertate îl făcea să-şi răscumpere el singur capul, precum se vede lucrul într'un document prin care rumînul Dragomir din Bogdăneşti iea bani cu împrumut de la logofătul Alexandru ot Costeşti, spre a se răscumpăra de rumănie: „ca să fim slobozi în lume noi şi feciorii noştri“, şi apoi trece moşia lui, creditorului, rămînînd într'adevăr „slobod în lume“. ⁴³ Caracteristic este încă următorul document din 1678 în care se spune, că „am fost noi vecini domnului Ilie Sturza şi dumnealui ne-a iertat, să fim volnici, să ne hrănim şi să ne ducem unde ne a fi voia noastră“. ⁴⁴

Aceşti vecini, așa aruncaţi în lume, umblau pube-gînd din sat în sat, pînă cînd sătui de asemenea

40. 1651; *Acad. Rom.*, XX, 242.

41. 1634; *Ibid.*, XLIII, 3.

42. 1720; *Ibid.*, *Condica lui Başotă*, p. 43.

43. *Ibid.*, *Condica man. Arnota*, p. 79.

44. 1678; *Ibid.*, *Condica man. Barboşii*, XXIII, 13.

viață, se vindeaș ășarbî iarășî unor boieri, de astădată însă fără de moșie, și deci aproape de a fi amestecați cu Țiganii care și ei își vindeaș numai trupurile, saș cum se spunea în un limbagiș mai figurat, și poate mai adevărat, sufletele lor. Un document din 1641 constată, că mai mulți oameni se vînd rumîni lui Mateiș Basarab, spunînd, că „ne-am vîndut noi de a noastră bună voie, fără nici o silă și ne-am vîndut *noi fără ocină*“.⁴⁵ Alt document din 1652 arată pe Vlad Țurcanul și pe alții mărturisînd, că aș fost megieși și aș locuit în satul mănăstirei Micșeneștii, „căci acum ne-am vîndut rumîni însă fără de moșii, că *n'am avut*“.⁴⁶ Tot așa ne arată un doc. din 1690 pe doi boieri judecîndu-se de la un vecin. Domnul întrebă pe acest vecin, dacă are moșie în satul boierului reclamant. Vecinul răspunde că *nu are moșie*, și domnul îl lasă dus în satul pîritului, unde el se opoșise.⁴⁷ Acești șarbî nestatornici își dau ei singurî numele de *venetici*, precum o fac într'un document din 1671, în care niște oameni din Brăgăgești, reclamați ca rumîni de mănăstirea Sneagovul, spun, că ei nu sunt de moșie din acel sat, ci venetici din altă parte.⁴⁸

Șarbii încă se mai rupeaș de pe pămînturile lor, prin fugă, pentru a scăpa de greutateșle birurilor saș de apăsarea boierilor. Am citat mai sus documentele în care domnia porunceă ca se readucă pe șarbii la satele lor, ca să-și plătiască cîsla.⁴⁹ Sunt nenumarate documentele care constată fuga șarbilor și părăsirea ocinelor lor, de răul vremilor. Așa am văzut că una din cele mai vechi amintiri despre ru-

45. 1641; *Acad. Rom.*, XXI, 229.

46. 1652; *Ibid.*, XX, 225.

47. 1690; *Ibid.*, LXV, 104.

48. 1671; *Ibid.*, XX, 157.

49. Mai sus, p. 417.

mîni, îi pomeneste ca fugari, acei care fugise pe timpul lui Mihnea.⁵⁰ Prin un document din 1631 Irimia Moghila ordonă lui Toderăşcu Cămăraşul, să-şi strîngă vecinii cu toate bucatele lor, ori unde s'ar afla, şi să-i ducă înapoi la satul Şcheia.⁵¹ Un alt doc. din 1679 conţine ordinul lui Şarban Cantacuzen către Murguleţ Moldovanul „a-şi strînge a lui oameni care sunt rumîni de la Moldova, ori unde s'ar afla în ţară“.⁵² În 1730 Grig. Ghica dă o carte lui Miron Cuza, „să prindă vecinii unde s'ar afla, să strîngă toţi vecinii şi Țigani, să i ducă la moşia lui“.⁵³ Asemene vecini fugiţi erau adese ori strămutaţi de boieri, poate spre pedeapsă, pe altă moşie decît pe a lor de baştină. Aşa Neculai Mavrocordat dă o carte lui Solomon Botez că să adune vecinii, de unde vor fi răsipiţi, şi să-i aşaze iar *unde-i va fi voia*.⁵⁴ Un alt document fără dată ne spune, că nişte vecini ar fi fost strămutaţi din Şarbana în Buşila.⁵⁵

Pe lângă aceşti şarbi, desrădăcinaţi din pămînturile lor, boierii mai primiau, pe moşiile lor, adese ori oameni străini care nu erau priviţi ca şarbi la început; ba erau trataţi chiar mai bine decît şarbi, de oare ce erau liberi să se stremute şi nu erau îndatorii a munci decît 6 zile pe an.⁵⁶ Copiii şi colaboratorii mai depărtaţi ai acestor oameni vor fi intrat însă în rîndul vecinătăţii, dovadă procesele în care sunt traşi la vecinătate, chiar acei aşazaţi de curînd ca străini pe moşiile boiereşti. De asemenea şi cu slugile. Aşa un document din 1711 de la divanul

50. Mai sus, p. 416.

51. 1631; *Acad. Rom.*, IV, 156.

52. 1679; *Ibid.*, XLV, 27.

53. 1730; *Ibid.*, XXII, 42.

54. 1712; *Ibid.*, IV, 218.

55. *Ibid.*, II, 68.

56. Aşzămîntul pentru desrobirea vecinilor din Moldova. *Mag. ist.*, II, p. 290.

Knejiei Moldovei, în timpul ocupației rusești, spune, că oamenii bejanari ce aū stat ciți-va ani pe moșia Căuleștii și s'aū hrănit acolo, să s'aducă îndărăpt și să nu i lese să se ducă, afară dacă s'ar dovedi, că aū aparținut altor stăpîni.⁵⁷ Videm deci cum oamenii streini erau trași în șărbire, dacă zăboviaū citva timp de se hrăniaū pe o moșie. De asemenea un document din 1636 conține judecata asupra unui om reclamat de Malcociū ca vecin, pe cînd el susținea că n'a fost vecin ci slugă.⁵⁸

Pe de o parte deslipirea sătenilor de pe pămînturile lor, și așazarea lor pe alte moși, unde boierul le împărția pămînt spre a se hrăni, pe de alta aceeași împărțire făcută la străini sau la slugile boierești, ai cărora urmași intraū apoi în rîndul șărbilor, nu mai puțin învechirea șărbilor adevărați, ai celor cu pămînturile lor, sub stăpînirea boierească și amestecarea lor cu ceilalți oameni venetici de pe moșie, *toate aceste împrejurări explică întunecarea în mintea proprietarului a vechiului raport ce lega pe șărbul originar de pămîntul lui, și considerarea lui ca un om ce se hrănia pe moșia proprietarului.*

Mai este apoi de luat în privire o altă nevoie a săteanului care'l împingea chiar pe el, a prefera să fie considerat ca împărțășit cu pămînt de cătră boier, decît ca avînd pămînt propriu. Aceasta era înmulțirea copiilor săi. Cum era să-i așaze, dacă avea mai mulți, pe bucata lui de pămînt, și ce le ar fi rămas din ea, la o repetită împărțală? Dacă, din potrivă, boierul considera pe noii veniți la ospățul vieței, ca pe niște venetici pe moșia lui, și le dădea pămînt, toți copiii săteanului erau asigurați în traiul lor. Așa se sta-

57. 1771; *Acad Rom.*, II, 277.

58. 1636; *Ibid.*, IV, 234.

bili cu încetul obiceiul, ca boierul să fie dator a da însurăteilor o cîtîme de pămînt, pentru a se hrăni pe ea. Odraslele șărbilor contribuîră deci și mai mult la întunecarea dreptului aceloră din care ei se trăgeau.

Schimbarea raportului dintre boier, și țăran și considerarea acestuia ca un om ce se hrănea pe moșia celui d'întăi, este deci rezultatul unui proces psihologic, determinat prin prefacerea faptelor exterioare, și nu atîta acel al unui abuz conștiut, repetat în curs de veacuri. El se poate privi ca încheiat în legiuirea lui *Caragea* care spunea, că „claca este un chip de clădire (traducere necorectă a cuvîntului grecesc ἐμφοτεύσεως, care însamnă embatic, adecă închiriere vecinică) obicinuită în Țara Românească și se întocmește cînd stăpînul moșiei primește pe clacaș, adecă pe săditor, să șază pe moșia lui“ (Cap. VI § 1).

Dar dacă se schimbasese în mintea boierului, cugetarea asupra raporturilor dintre țăran și pămîntul pe care stătea, ce se petrecuse în mintea acestui din urmă ?

Era peste putință de stîrpit, din cugetul țaranului ideea, că pămîntul este al lui, chiar în cazul cînd îi era împărțit de iznoavă de boier; căci fie-care din țărani fusese proprietar sau fiu de proprietar și, dacă el pierduse proprietatea, privise tot deauna această pierdere ca rezultatul unei nedreptăți, unei asupriri, după cum și fusese lucrul în nesfirșita majoritate a cazurilor. Apoi cei mai mulți din țărani se coboriau din foști proprietari ai ocinilor lor. Acei ce se așazău între ei, fie străini, fie slugi, fie însurătei, cu trecerea timpului și amestecarea împrejurărilor, începeau și ei a se privi drept băștinași pe moșia pe care stăteau, și se îmbracău și ei cu tradițiile adevăraților băștinași. Aceiași strămutare a pozițiilor care împinsese pe boieri a nu vedea în locuitori decît oa-

menți ce se hrăneau pe moșiile lor, adusesse pe țărani a se privi cu toți de stăpînitari cu dreptate ai pămînturilor lor. În fie-care clasă, dreptul se răsfrînsese după îmboldirea interesului individual și sădise în mintea fie căreia din ele, cu atîta mai adînc cu cît se scurgea timpul, idei protivnice asupra naturii relațiilor juridice ce legaū pe locuitorii de pămîntul pe care stăteau. Pe cînd boierul înglobase majoritatea sătenilor de rădăcină în minoritatea veneticilor, sătenul cuprinsese minoritatea venetică în massa celor de baștină. Pentru proprietar, toți sătenii devenise oameni fără pămînt de la început, sau pe care-l înstrăinase desăvârșit către proprietari. Sătenii din protivă se priviau cu toții, ca vechi proprietari ai pămîntului pe care ei își duceau traiul.

Cine avea pentru el dreptatea? Cum s'ar mai putea deslega această întrebare, cînd veacuri întregi o împleticise și o încilcise într'un chip nedescurcat? Dacă este însă să se hotărască lucrul după majoritatea cazurilor, este inviderat că dreptatea stătea pe partea țăranilor, care mai aveaū pentru ei și argumentul fără răspuns, că nu se putea ca temelia poporului tocmai să fie privită ca deslipită de pămîntul țării sale. Istoria însă nu este cîmpul unde să realizeze ideea dreptății. În lupta între formațiunile ce le împinge la lumină, izbîndește formațiunea cea mai tare, cea mai cu rost de a trăi. Relațiile între proprietari și țărani împinsese, la suprafața apelor trecutului, cele două concepțiuni protivnice asupra raportului țăranilor cu pămîntul pe care stăteau, concepțiuni oglindite în mintea celor două clase și ele protivnice, ba chiar vrăjmașe ale proprietarilor și locuitorilor. Era vorba nu atît de care din ele era mai întemeiată pe dreptate, cît mai mult de care din ele era menită să repoarte izbînda în lupta pentru viață, și istoria trebuie tocmai să arate pentru ce concepțiunea țărăneas-

că izbuti să încalce pe acea boierească, și aceasta tocmai în o societate condusă și stăpînită de boieri.

Pentru a înțelegem cum s'aun putul petrece așa ceva, trebuie să reluăm iarăși firul desfășurării evenimentelor.

Urbariile. Schimbarea petrecută în cugetele boierilor asupra raportului ce-i lega de sătenii în ceea ce privea pămîntul pe care ei trăiau, trebuia să înțarîască încă îndatorirea acestor din urmă de a munci proprietarului un număr de zile fără plată pe an; căci dacă mai înainte îndatorirea aceasta își avea obîrșia în un fapt petrecut o singură dată, prin care țaranul intrase în stăpînirea proprietarului (căderea lui în șărbire), acuma prin ideea punerii la îndămină a pămîntului spre cultivare, proprietarul credea că oferia țaranului un echivalent statornic și totdeauna de față, pentru munca ce-i cerea. Din aceste îndatoriri reciproce ale țaranilor și proprietarilor, se nascu nevoia de a se stabili regule pentru a lor îndeplinire, ceea ce dădu naștere la *urbarii*, adică la tocnelii agricole între aceste două mari clase ale populației românești.

Ca cel întâi urbariū, poate fi privit, până la un punct, hrisovul pentru desrobirea vecinilor din Moldova, din 1749, al lui Constantin Mavrocordat prin care, prefăcînd obiceiul vechiū al muncii fără soroc, primește alt obiceiū ce începuse a se forma pe alocurea, de 24 de zile pe an, obiceiū ce se constata a fi fost în întrebuițare de pe la sfîrșitul veacului al XVII-lea.⁵⁹ De la Constantin Mavrocordat, narțul de 24 de zile devine statător.

59. Vezi documentul citat mai sus, p. 418, nota 19, de la Antonie Ruset, 1677, asupra vecinilor din Ciorbești care dispune ca să lucreze 2 zile pe lună. Adaoge un doc. din 1672 de la Gh. Duca. *Uricarul*, V, p. 233.

Indatorirea la muncă a săteanului fiind determinată în chip cu totul nelămurit prin numărul zilelor, urmau între el și proprietar neconținute frecări. Țăranii prelindeau, că li se cere prea multă muncă, iar proprietarii se jăluiau, că nu „se pot mulțami cu aceea cît va putea un om să munciască pe zi; cînd el nu merge la lucru decît aproape cînd e soarele de amiază și se duce a casă un ceas, două, înainte de asfințit“.⁶⁰

Grigore Ghica, în domnia lui cea d'întăi din Moldova, face dreptate ambelor părți, pe de o parte reducînd numărul zilelor la 12 din 24, iar pe de alta hotărînd nartul muncii ce fie care locuitor era dator să îndeplinească în cursul unei zile. Prin hrisovul său din 1766, el dispune ca 12 zile să lucreze fiește-care sătean într'un an stăpînului moșiei, însă 4 zile primăvara, 4 vara și 4 toamna, iar cei de la satele de margine (expuși la prădăciuni) numai $\frac{1}{2}$, adică 6 zile. Nartul muncii era: 60 de palme pe zi arătură; 12 prăjini fâlcești; trei clai săcerat; $\frac{1}{2}$ falce cosit, muncă ce întrecea puterile unui om pe zi, și care reprezenta în realitate un număr cel puțin îndoit de zile, pricină pentru care nici boierii nu se opuseră la aparenta reducere a numărului zilelor.⁶¹ În curînd însă boierii se răsgîndesc și, prin o anafora înfătoșată aceluiași domn, în a doua lui domnie în Moldova, în anul 1775, după ce încep prin a expune istoricul relațiilor cu țăranii, arătînd cum la început ei lucrau fără soroc, iar de la Constantin Mavrocordat 24 de zile, nepomenind măcar de reducerea făcută de domnitorul către care își îndreptau cererea, se roagă de el ca se sporiască zilele de muncă ale satenilor la din 10 zile una, adică la 36

60. Așa se jăluiește boierul Vasile Ciudin la 1792; *Academia română*, XXXVIII, 152.

61. *Uricarul*, II, p. 218.

pe an.⁶² Domnul, prin hrisovul său din 1776 (sau 1777—data nu este sigur cetita), de și recunoaște în principiu cererile boierești, „găsind însă că starea locuitorilor nefiind într'această îndemănare, n'am lăsat a se îndeplini această dreaptă și potrivită cerere“, și lasă tot 12 zile cum fusese mai înainte. Pentru a mulțami însă măcar întru cît-va pe boieri, Grigore Ghica adaugă, pe lângă cele 12 zile fixate prin hrisovul din 1766, încă următoarele sporiri la munca țăranilor: să facă două clăci pe an; să întocmiască iazurile și morile; să dea ajutor la repararea acarelelor; să facă cîte o podvodă (cărătura) cu îndepărtare potrivită.⁶³

Boierii însă nu se lasă, ci caută a spori munca țăranilor, adresîndu-se către Alexandru Moruzi în 1805. În tînguirea lor, ei repetă pe acea a lui Ciudin, spunînd că „chiar acele 12 zile pe an, țăranii le fac numărînd numai zilele, fără să lucreze slujba ce se cuvine unui muncitor pe o zi; izvorînd din această pricină neconținute prigoniri între stăpîni și săteni“. Boierii nu mai stăruiesc asupra numărului zilelor care, mai la urmă, le era cu totul indiferent. Ei obțin un spor în nartul muncii: 80 de prăjini de arat și grăpat; 15 prăjini prașila, în care să se cuprindă și strînsul și căratul recoltei făcute pe ele; o falce

62. Anaforaua din 1775; *Mag. ist.*, II, p. 295.

63. Hrisovul e reprodus de *Uricar*, cu data greșită de 1773, întru cît el amintește anaforaua din 1775. Tot așa de greșit a fost reprodus numărul zilelor de muncă acordat, 61 în loc de 12, adică mai mult ch'ar de cum cereau boierii, 36. Greșelele aceste se adevăresc din *Alcătuirea ponturilor pentru îndatoririle dintre stăpîni și moșiiilor și locuitorii din oblaștia Basarabiei* din 16 Mai 1829 (publicație românească și rusască în *Bibl. Acad., Colecția Sturza*, No. 4107) care, vorbind despre anaforaua din 1775, prin care boierii cer 36 de zile, și de hrisovul dat asupra ei (aceel reprodus de Codrescu în *Uricar*, cu data greșită, 1773), spune, că Ghica a refuzat cererea boierilor „până cînd locuitorii nu vor veni la o mai bună stare“, și lasă în deplină putere „pomenitele de el osăbite ponturi ce se numesc a vistieriei: 12 zile pe an, prin care s'au hotărît ca lucrătorii de pămînt să lucreze pomeșnicilor și d'jma să dea“.

fin de cosit, adunat și clădit în stog; patru clăci; caratul a două cară de lemne, dresul morilor, facerea îngrăditurilor țarinilor și dijma din toate produsele lor; dreptul a vinde băuturi în sat, rămîne păstrat numai stăpînului moșiei⁶⁴.

Să cercetăm acuma, partea cealaltă a legăturilor dintre proprietari și săteni, cîtimea de pămînt pusă de cei d'întîi la îndămîna celor din urmă, în schimb pentru munca ce li se cerea. Cu toate că, din lipsă de documente, nu putem expune istoricul cîtimei de pămînt dată de boier locuitorilor de pe moșie, constatăm că la sfîrșitul acestei desvoltări, întinderea de pămînt dată locuitorului, după aceeași anafora din 1805, era următoarea:

8	fălci	finat,	pentru	16	vite	frunțașului
6	—	—	—	12	—	mijlocașului
3	—	—	—	4	—	codașului
1	—	—	—	3	—	stărei a patra.

În afară de finat, mai avea săteanul acelaș număr de fălci pentru pășune, iar loc de arătură după gloată, adevă după numărul sufletelor din casă. În total deci avea frunțașul cel puțin 16 fălci, mijlocașul 10, codașul 6 și starea a patra 3. Aceasta pentru moșiile așazate în partea cîmpului, între Prut și Nistru. Pentru acele dintre Prut și Siretiu, se redu-

64. Anaforana din 1805 în *Uricarul II*, p. 129: „am chibzuit o măsurată îndatorire a slujbei anului“. Asupra Munteniei nu avem nici o știință despre urbarii, de oare-ce nici unul nu ni s'a păstrat. Constatarea acestei împrejurări s'a făcut de Dl. Dimitrie C. Sturza Scheianul care a făcut o întinsă culegere de documente privitoare la țărani. Mă folosesc de prilej, spre a mulțumi D-lui Sturza, pentru punerea la a mea dispoziție a bogatei sale culegeri care mi-a scutit osteneala de a cerceta însumi arhivele răsfoite de d-sa. Aproape toate documentele citate de mine din *Academia romîna*, sunt luate din copiile d-sale.

cea numărul falcilor pentru frunțaș, de la 16 la 12 și în proporție celorlalte. La locurile strîmte de la munte întinderea se reducea încă pe jumătate. Mai era dator proprietarul a pune la îndămină pămînt pentru însurăței; dar nu putea să fie legat a da sătenilor peste, tot mai mult de $\frac{2}{3}$ din întreaga lui moșie.⁶⁵

Această dispoziție din urbariul lui Moruzi din 1805, și care era numai rostirea unui vechi obicei, este întărită încă în 1828,⁶⁶ de Ioan Sandu Sturza domnul Moldovei, de unde se vede, că lipsa de preț al pămîntului țarilor romîne stăruise până în ajunul tratatului de Adrianopole, în 1829, și că numai de acolo înainte, schimbîndu-se daraverile comerciale ale țarilor romîne și activîndu-se exportul grînelor, cultura lor începe a se întinde, a lua avînt, și marii proprietari încep a-și da samă de bogățiile ce le puteau aduce întinsele lor latifundii, dacă în loc de a fi aruncate la țaranii, ele ar fi cultivate în folosul lor. Această schimbare în interesul economic al clasei stăpînitoare se răsfrînge în Regulamentul Organic, făcut de ea, în unire cu Rușii, noii stăpîni ai țarilor romîne.

---

65. Anaforaia din *Uricar*, II, p. 136, este dată ca reproducă după original. După alt urbariu, publicat după o copie, în *Mag. ist.*, II, p. 306, și care conține numai ponturile, adică îndatoririle reciproce a le sătenilor și proprietarilor, fără anaforaia însoțitoare, și nu poartă dată, de și se spune a fi de pe vremile lui Moruzi, se dă într'un alt chip numărul falcilor puse la îndămina țaranului, de proprietar, anume: frunțașului 4 falci finaș, 4 pășune și 4 arătură, în totul 12; mijlocașului 9 și codașului 6 falci, iar clasei a 4-a 3 falci, fără a se arăta dacă această citime este pentru partea cîmpului său pentru cea dintre Prut și Siretiu. Chiar însă după aceasta de a doua versiune, se vede că țaranii aveau întinderi mari de pămînt, după legislația veche. Un călător ungar, Vincenz Batthyany, *Reise durch einen Theil Ungarus. Siebenbürgens, der Moldau und Walachey* im Jahre 1805, Pest, 1811, p. 105, spune: „Der moldauische Bauer ist von seinen Herren mit Grundstücken reichlich ausgestattet, und entrichtet ihm dafür nur den Zehntel des Ertragnisses und 12 Frohntage“.

66. *Uricarul*, II, p. 225. Asupra acestui document, pe care-l scăpam din vedere, mi-a atras luarea aminte d. A. C. Cuza,

Aceasta fusese dezvoltarea chestiunii rurale, în faza ei neconștiută, până la regulamentul organic, cu care se începe o nouă fază, voită și conștiută și care trebuia să aibă o înriure covârșitoare asupra condițiilor economice în care trăia țaranul român. Să expunem această a doua perioadă a desfășurării chestiunii rurale.

Regulamentul organic. Regulamentul organic era o împăcare între Ruși și boieri, de oare ce Rușii, dacă voiaū să aducă ceva ordine în țările române, țineaū tot odată a nu-și înstrăina clasa lor conducătoare. Kisseleff se plinge adese ori cătră guvernul său, despre opoziția ce o înlimpina printre „barboșii boieri“, mai ales cînd el se încerca de a le îngusta întru citva privilegiile și să favorizeze pe țaranii. O așa legiuire, de și putea sa conțină înlăturarea multor rale apucături ale trecutului — în privirea raporturilor dintre boieri și țaranii, trebuia să cuprîndă o îngreuire a acestor din urmă în folosul celor d'întăi.

Îngreuirea se vede pe de o parte din faptul, că dările sunt aruncate numai pe spatele țaranilor, suprimîndu-se toate dările indirecte pe care le plătiaū înainte și boierii și înlocuindu-se înlăturarea lor, prin urcarea birului, de care boierii erau scutiți; apoi prin sporirea citimei de muncă pe care țaranul era legat a o face în folosul boierului și în sfîrșit prin reducerea cu totul însămnată în întinderea pămîntului, pe care boierul era îndatorit a-l pune la îndămîna țaranului, în schimb pentru munca făcută de el. Anume, pe cînd după anaforaua din 1828 țaranul era obligat să muncească stăpînului său 47 de zile pe an, după regulament această muncă se

ridica la 53 de zile.⁶⁷ Pământul concedat de proprietar locuitorului după noua legiuire era de 5¹/₂ fălci frunțașului, socotit pentru cel mult patru boi ai lui, iar pentru prisosul vitelor sale trebuia să se înțaleagă cu proprietarul. Se reducea deci pământul ce i se dădea din vechime aproape cu o treime din ceea ce era. Acest fapt prea înșamnat este mai întâi relevat de însuș comitele de Kisseleff care spune, într'o notă către ambasadorul rusesc din Constantinopole, că „clauzele regulamentului moldovenesc nu încuviințază sătenilor aceeași întindere de pământ și lasă să subsiste pentru evaluarea muncii clauze invederat împovărătoare pentru săteni și care o devin cu atita mai mult, de cind *întinderea de pământ, la care ei aveau drept, a fost redusă în asemănare, la jumătate din ceea ce era*“.⁶⁸ De aceea și deputații țărani arată în divanul ad-hoc al Moldovei, că „înainte de Regulament, săteanul avea 10, 15 și 20 de fălci, ridica vite, își prindea nevoia; *cu regulamentul munca s'a împovărat, iar pământurile s'a micșurat*“.⁶⁹

67. Pentru partul muncii, după anaforaia din 1805 și hrisovul din 1828, s'a redus zilele în muncă; pentru regulament care revine la sistemul de 12 zile pe an fixînd însă muncile de efectuat pe zi, după calculele făcute, iesă numărul de zile pusă în text. Vezi *Istoria Romînilor din Dacia traiană*, VI, p. 120—121. După socoteala autorilor amendamentului subsemnat în frunte de episcopul Șendrea, în divanul ad-hoc, deosebirea de muncă dintre urbariul lui Moruzi și regulament era mult mai mare. Iată ce socoteala face ei: „După statistica principelui N. Suțu, pontul lui Al. Moruzi se ridica la 40 de zile. Cu înmulțirea lucrului ce există în Reg. Organic, după socoteala agricultorilor, locuitorul fără boi, lucrează 20 zile la popușoi, 12 zile la pine albă, 14 zile la fin, 4 zile la meremet (*în totul 50 de zile*); peste aceste locuitorul cu 2 boi mai lucrează 8 zile podvadă, 4 zile lemne, și 4 zile arătură și grapat (*peste tot 66 de zile*); iar pentru *acel cu 4 boi* se mai adaugă încă 6 zile (*peste tot 74 de zile*), afară de eventualitățile timpurilor și alte îngreuieri“. *Buletinul ședințelor adunării ad-hoc al Moldovei*, Buletinul 21 suplimentul XV.

68. Kisseleff c. Butenieff, 2 Aprilie 1832, *Uricarul IX*, p. 339 și 340—342.

69. Ședința din 18 Decembrie 1857 în *Buletinul desbaterilor divanului ad-hoc*, Iași 1858 No. 2.

